
Preplet 3 in 4, preloška Beli Križ in Triglavca ter Zbruški idol

Andrej Pleterski

Človekov obstoj je odvisen od dogajanja v naravi. Ob globalnih vremenskih spremembah, ki jih vsakdo čuti na lastni koži, je zaverovancev v vsemogočnost človeka vedno manj. To zaverovanost je povročila industrijska doba, ko se je zaradi skokovitega tehničnega napredka za kratek čas dozdevalo, da človek zmore vse. V predindustrijski dobi so ljudje sile narave globoko spoštovali, saj je že manjša vremenska motnja lahko povzročila lakoto in smrt skupine ljudi. Ker pa so tudi tedaj mislili, da vedo, kako je mogoče na te sile vplivati, so v ta namen razvili in uporabljali sistem magičnih dejanj. Ta sistem so spreminjali in razvijali v skladu s potrebami, ki so jih narekemale spremembe okolja, gospodarstva, družbe in načina življenja. Predvidimo lahko, da so neke oblike sistema ljudje poznali od trenutka svojega prvega spoznanja o delovanju sil narave dalje in povsod, kjer so živeli. Koliko so si posamezne sistemske rešitve medsebojno sorodne, je predmet bodočih raziskav. Pokazala pa se je že trdna struktura, kakršno so poznali in uporabljali stari Slovani (Pleterski, 2014).

Ta mitična struktura je opredmetena v kamnitem stebru, t. i. *Zbruškem idolu* (slika 1). Gre za steber iz lokalnega apnenca, figuralno okrašen v tehniki plitvega reliefa, ki se je v sušnem poletju leta 1848 pojavil v strugi reke Zbruč (danes jugozahodna Ukrajina, tedaj mejna reka med Avstrijo in Rusijo) pod goro Bogit in ga od leta 1851 hranijo v Krakovu (Poljska). Njegova ohranjena dolžina je 257 cm (odlomljeno podnožje je ostalo v strugi), prerez pa 29–32 cm (Leńczyk, 1964; Tyniec, 2011).

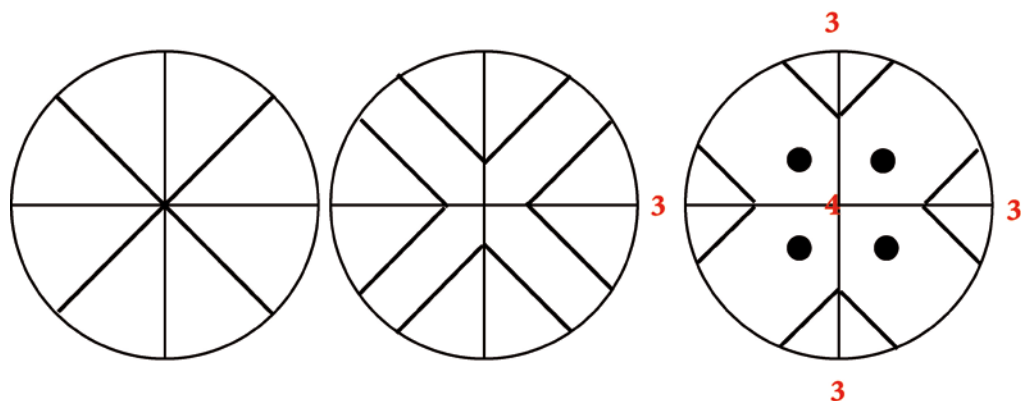
Če sedaj na kratko vsebinsko opišem njegovo strukturo (analiza z argumentacijo: Pleterski, 2014, 363–376), je treba najprej opozoriti, da ima steber tri pasove figur, ki ponazarjajo tri ravni vesolja: zgornji svet, srednji svet in spodnji svet, vse pa pokriva in združuje v celoto klobuk. Zgornji, nebeški svet ponazarja mitično zgodbo ženskega in moškega lika, ki s svojo koitalno energijo proizvajata plodnost, ustvarjajočo blagostanje. Čas, v katerem sta združena, je čas obilja v krogu leta. Jeseni se zgodi njun razhod. Pride do razpada njune skupnosti, ker moški lik ostari in izgubi spolno moč, ženski lik posledično pohabi (kastriira, vzame mu orožje) moškega, ga požre, zapre v svojo votlino. S pridobljenim orožjem (ogenj, strela, sekira ...) pozimi vlada neplodni ženski lik. Moški je navidezno mrtev (spi) in se prenavlja, da lahko spomladi pomlajen izstopi iz ženske votline, premaga ostarelo žensko, jo prisili v spolni odnos in ji s tem vrne mladost in plodnost. Plodni

Slika 1: Zbruški idol, reliefni steber, dolina reke Zbruč, Ukrajina. Hrani ga Muzeum Archeologiczne, Krakov, Poljska (risba: Andrzej Walde-
mar Moszczyński).

par na Zbruškem idolu predstavljata ženska z bujnimi dojkami in moški (pol konj) s sabljo pod pasom. Neplodni par sestavlja neoborožena moška figura in ženska z usahlimi dojkami ter obročem (strelo) v roki.

V spodnjem svetu je troglavi lik z enim spodnjim delom telesa in zato pač Triglav. Sestavljajo ga ženska figura – zemlja, kosmat moški – voda in golobrad moški – ogenj. To so funkcije ognja oziroma strele (Perun), vode (Veles) in zemlje

(Baba). Združene v Triglava sestavljajo življenjsko energijo. Pri tem ogenj nadzoruje zgornji svet, zemlja srednji in voda spodnji svet.

V srednjem svetu Zbruškega idola so štiri človeške figure, ki se držijo za roke in vrtijo v krogu. Ponazarjajo plodni in neplodni par zgornjega sveta. Plodni moški je imel erektilno izboklino, neplodni je brez nje. Ob plodni ženski je upodobitev otroka, neplodna je brez njega. Naloga ljudi je, da povežejo trojni svet podzemlja s četvernim svetom nebeščanov. To se zgodi v pomladanskem poročnem obredu Rokavc/Rokavka, ki prinese življenjsko energijo nebesnemu paru, da začne spolni odnos in zarodi (*zajari*) blagostanje (glej Pleterški, 2014, 367–370, 378).

Isto mitično strukturo so ljudje geometrizirali in sestavili v dvodimenzionalni, *ploskovni ideogram*. Gre za krog, ki je s križem razdeljen na štiri dele, v vsaki četrtini je pika, vsak krak križa je razcepljen na tri dele (slika 2). Imamo torej simbolno razmerje 4×3 konic križa, s tem zgornji (4 liki) in spodnji (3 liki) svet ter krog in štiri pike srednjega sveta ljudi, ki skrbi za kroženje življenjske energije. Kot strukturno jedro lahko razumemo obstoj števil 3 in 4 in njuno prepletanje (v kombinacijah $7 = 3 + 4$; $12 = 3 \times 4$; 34) kot simbolov mitičnega dogajanja s štirimi mitičnimi liki (plodni in neplodni par) in s tremi mitičnimi silami (zemlja, ogenj, voda).

Opisana struktura je starejša od Slovanov in je v slovenskem prostoru lahko obstajala že pred njihovim prihodom. Vendar ne nujno vedno in povsod. Zato bo to treba v vsakem posamičnem primeru mitične pokrajine raziskati še posebej.

V nadaljevanju si bomo ogledali *primer dveh staroverskih svetišč vasi Prelože pri Lokvi*, jo primerjali z mitično strukturo Zbruškega idola ter ugotavljali ujemanja in razlike.

Slika 2: Nekaj različic geometriziranega ideograma stare vere, ki poudarjajo preplet števil 3 in 4.

Nastanek Prelož

Mitično pokrajino oživijo ljudje, ki se vanjo naselijo. Zato je njena starost povezana s poselitveno zgodovino. Prostor vasi Prelož in Lokve je bil poseljen že v prazgodovini in antiki. Slednji nedvomno pripadajo ruševine na ledini Merišče/Mirišče jugozahodno od lokavskega Tabora/Britofa (RNKD; Slapšak, 1995, 30–43). Zgodnj srednjeveške najdbe v kraju niso poznane, leži pa na ozemlju, ki je v 7. in 8. st. pripadalo bizantinski Istri in kamor so se ob koncu 8. st. naselili Slovani (prim. Pleterski, 2005, 136–144). Neposrednih pisnih in arheoloških podatkov o tej naselitvi v preloško-lokavski prostor še nimamo. Obstaja pa *krajevno izročilo* o nastanku Lokve in Prelož, ki se nanaša na omenjeno ledino Merišče, na ledino Mirišče v Preložah, na ledino Rena v Dulanji vasi Lokve in na gradišči vrh hribov Klemenka severovzhodno od Lokve ter Veliko Gradišče južno od Lokve in Prelož.

[A] Merišče. Ime po izročilu od morišče – stara vas, vse prebivalce pomorili Turki (Slapšak, 1974).

[B] ... jugozahodno od Britofa, kjer je ledinsko ime Mirišče. Ime verjetno prihaja od starinskih zidov. Stari Preložci pravijo, da je tam stala njihova prvotna vas (Gams, 1987, 15).

[C] Zadnjo zgodbo, ki sem jo slišal o Merišču, mi je nedavno povedal 91-letni Ivan Moder, po domače Jegričev, roj. 10. junija 1921, ki jo je slišal od starih ljudi. Povedal je takole: »Že davno, davno pred Turki je bila tam stara vas. Ljudje naj bi se od tam razselili po enem napadu, ko je bila vas razdejana in mnogo ljudi pobitih, zato se tam reče Morišče. En del preživelih je ustanovil Lokve, drugi so se preložili (premestili, preselili) pod hrib, zato je vas dobila ime Prelož« (Čok, 2012, 124).

[Č] Preložci so za Lokavce veljali za nekakšne odpadnike, ker naj bi se po ustnem izročilu neki starešina iz rodu Mljačev s svojo srenjo preselil (preložil) iz Lokve po nekem roparskem napadu na vas. To naj bi se zgodilo v 14. stoletju, kar je težko verjetno, prej obratno. Prav zaradi tega so Preložci marsikaj od takrat znali zadržati zase in imeli celo svoje narečje. Po ustnem izročilu naj bi tam, kjer so se naselili, že obstajala manjša naselbina Mirišče nekdanjih staroselcev iz razdejanega Velikega Gradišča (Čok, 2012, 14).

[D] Lokavci so najprej poselili Dulanjo vas. Tam so na ledini Rena našli ostanke bivališč prebivalcev, ki naj bi prišli z gradišča Klemenka.

Na Velikem Gradišču so nekoč živeli gradiščarji. Ti so se preselili v dolino in tako poselili prostore, kjer danes stojijo vasi Vrhpolje, Gročana in Prelož. V Preložah so ostanki njihovih kamnitih bivališč na ledini Mirišče.

Lokavci so nekoč trgovali s Tržičani, kar so skušali Benečani preprečiti tako, da so najeli plačance, ki so uničili vas Lokve. Po tem dogodku se je del prebivalcev odločil, da se bodo preložili in tako so nastale Prelož ob ruševinah na Mirišču. Preložci so tako nekdanji Lokavci, ki so se preložili. Prva je bila rodbina Mljač.

Obstaja tudi pripoved o rodbini Ban, ki je po turških vpadih prišla iz Obkolpja in Bele krajine, najprej v Prelož.

Na Merišču so ostanki vasi starih prebivalcev, ki so jih Lokavci, ko so prišli, našli pomorjene. Prostor ima po tem dogodku ime, Morišče (pripovedoval Boris Čok 27. in 28. VIII. 2014).

Izročilo o nastanku Prelož in Lokve je enotno v tistem delu, ki govori, da Lokavci in Preložci izvirajo iz iste starejše vasi, ki je bila uničena v sovražnem napadu (C, Č, D). Enotno je o pomenu imena Merišče, ki naj bi označevalo morišče tamkajšnjih prebivalcev (A, C, D). Nasprotujoči pa so si podatki o tem, da so bili vsi prebivalci Merišča pomorjeni (A,

D), kar se ne ujema s trditvijo, da Lokavci in Preložci izvirajo iz te vasi (B, C). Slednja trditev se tudi ne ujema s pripovedjo, da so Preložci prišli iz Lokve (Č, D), in posredno tudi ne s pripovedjo, da so Lokavci prišli (očitno od zunaj!) k Reni (D).

Nasprotujoča izročila okoli Merišča/Mirišča lahko pojasnimo z ljudsko etimologijo, ki je v imenu prostora razumela pomor in morišče. Najbolj znan primer takih etimologij so bohinjske Bitnje, ki so si jih domačini pojasnili z bitko (informacija Joža Čop, Brod v Bohinju), kar je dalo Francetu Prešernu izhodišče za bitko pri Ajdovskem gradu (ob Bitnjah) v pesnitvi Krst pri Savici. Ime *Bitnje* izvira iz slovanskega osebnega imena **Bytogojъ* ali **Bytoradъ* (Torkar, 2010, 30), *mirišče* (ruševine) pa iz slovanskega **myrъ*, kar je izposojeno iz latinskega *murus* – zid (Bezljaj, 1982, 185). In v resnici so ostanki starih zidov tako na preloškem Mirišču kot tudi na lokavskem Merišču (informacija Boris Čok). Zdi se, da je eden od pripovedovalcev v nekem trenutku samovoljno povezal zgodovinsko izpričane napade Turkov in Benečanov z ljudsko etimologijo in tako ustvaril vzporedno izročilo o nastanku Lokve in Prelož.

Ob tem obstoj podatkov o nastanku Rene z gradišča Klemenka in preloškega Mirišča z Velikega Gradišča težko pojasnimo drugače kot z živim stikom novih Lokavcev in staroselskih prebivalcev. Ali bi ta stik lahko pripomogel tudi k prenosu mitičnih izročil v lokavsko–preloškem prostoru, bo potrebno še raziskati.

In medtem ko je začetek Lokve le okvirno v obdobju med 8. in 12. st. (prim. Gestrin, 1987, 23–24), pa je več možnosti za ožjo časovno opredelitev nastanka Prelož. Pri tem si pomagamo s podatki izročila, da je bil povod napad Benečanov zaradi trgovanja s Trstom, da so bili prvi naseljenci Mljači in nato pozneje Bani (D).

V 15. st. so si tako Tržičani kot tudi Benečani prizadevali obvladati pot skozi Lokev. Tako so l. 1463 Benečani osvojili Lokev, a so jo morali vrniti. Ponovno so Benečani osvojili Lokev v habsburško–beneški vojni v letih 1508–1516 in jo do konca vojne spet izgubili (Gestrin, 1987, 29–31). Prva ali druga vojna sta bili lahko tista, ki jo omenja ljudsko izročilo. Lokev je v 16. st. pripadala gospodstvu Završnik/Švarcenek. Urbar iz leta 1574 sicer ne omenja posebej Prelož, našteva pa družini Mljačev in Banov (Umek, 1987), kar kaže, da so Prelože tedaj že obstajale, da pa so bile urbarialno zajete v okviru Lokve.

Struktura Zbruškega idola ter preloških obredov in obrednih mest

Preložci so si svoj mitični prostor uredili na novo, kar kažeta dve istoimenski jami v soseščini: lokavska Terglovca (danes popačeno tudi Trhlovca) in preloška Triglavca. Glede na čas nastanka Prelož (glej zgoraj) to pomeni, da so ga uredili na kocu 15. st. ali na začetku 16. st. z znanjem, ki so ga takrat imeli, ter v skladu s svojimi tedanjimi potrebami in splošnimi razmerami, ki so bile sovražne do stare vere. Zaradi odmaknjenosti od ceste, cerkve in oblasti so lahko svoj mitični prostor vzdrževali in uporabljali še dolgo v 19. stoletje (Čok, 2014, 22). Ali so bila njihova obredna mesta povsem nova ali pa so prevzeli nekatera stara, bo prav tako potrebno še raziskati.

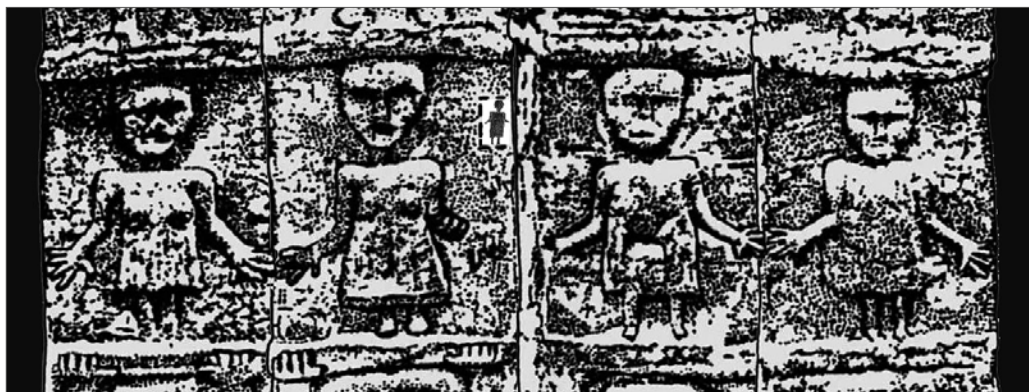
Svetišče Beli križ v dolinici na vzpetini jugovzhodno nad vasjo Prelože je bilo uničeno v prvi svetovni vojni, vendar je spomin domačinov nanj (Čok 2012, 32–34) ohranil dovolj podrobnosti za dobro rekonstrukcijo (slika 3). Gre za geometrijski ideogram križa v krogu, ki že kot tak ponazarja četvernost. To četvernost so poudarjali štirje pokončni kam-

Slika 3: Beli križ, Prelože, Slovenija. Rekonstrukcija po opisih domačinov (podlaga: Čok 2012, 32).

ni na obodu kroga in štiri plošče za udeleženske obreda, ki so ga tam opravili spomladi, ko je ozelenelo listje. To se tam zgodi meseca aprila, zato je prav mogoče, da so praznovali na Jurjevo. To bi pojasnilo, zakaj je dala cerkvena oblast na sredo preloškega polja postaviti prav znamenje – *pil* sv. Jurija (vrisan že v jožefinsko vojaško karto iz let 1763–1787). Ta naj bi pač odvrnil ljudi od češčenja na Belem križu in dal njihovem polju enako rodnost kot bogec, ki so ga prosili na Belem križu. Osrednji del obreda na Belem križu je bilo petje in vrtenje štirih deklet, ki so bila medsebojno povezana z bršljanovimi kitami. Na istem mestu so na kresni večer kurili ogenj (informacija: Boris Čok, Lokev).

Jasno je, da štirje pokončni kamni oboda in štiri dekleta niso isto. Zato je smiselno domnevati, da gre za zgornji in srednji svet strukture Zbruškega idola. Zgornji svet so štirje pokončni kamni, ki predstavljajo plodni in neplodni božji par (o obstoju obeh parov v preloškem prostoru glej spodaj). *Štiri dekleta, ki so nastopala tudi ob kresovanju* in v obredu v Triglavci (glej spodaj), pa so Preložcem pomenila štiri strani neba, štiri letne čase, štiri življenjska obdobja ter ogenj, vodo, zrak in zemljo (informacija: Boris Čok, Lokev). V taki simbolni funk-

ciji spol seveda ni bil pomemben, vendar bi pri obredu, ki naj bi priklical blagostanje, vendarle pričakovali dva para deklet in mladeničev. To bi lahko bila posledica sprememb, ki jih je obred doživel skozi čas.

V pesmi so dekleta in ženske pozivale boga (prvotno verjetno formula »daj bogec«, pozneje razumljeno kot ime »Daj-bogec«) za toploto in sonce, dež ter pridelke (Čok, 2012, 33). Pomembno je, da so se obračale na enega boga. V pristojnosti tega boga so bili ogenj, voda in zemlja, samo takega je bilo smiselno prositi za toploto (*daj toploto, daj sonca*), za vodo (*daj dežnice*) in pridelke (*daj travice, daj cvetice, daj repe in korenja, daj orehov, daj sadja*). To trojnost naravnih sil ognja, vode in zemlje je lahko zagotovil samo bog Triglav.

Da so Preložci poznali in častili Triglava, je nedvomno. V naši stari veri je bil glavni bog Triglav, ki je imel tri glave. Z eno je pazil na nebo, z drugo na zemljo in s tretjo pod zemljo, zato ima tudi naša najvišja gora tako ime. V tistem spodmolu, ki so ga ta prvi naši ljudje, ki so prišli, našli med obema Radvanjema, so ta stare bogove videli v spodmolu (slika 4) kakor tri glave. In ne tako kakor v [lokavski] Triglouci, kjer so na vrhu spodmola tri stene (slika 5). Trije kamni ali tri stene so bili trije bogovi v enem bogu in to je bil zanje Triglav. Zato so dali tako ime Triglavca obema spodmoloma. (Čok, 2012, 22–23).

Triglav je posebna stopnja specializacije božanskega lika, ki ga vzhodni Slovani pod natančno tem imenom ne poznajo. Njegova funkcija, ki je izpostavljena, je, da kot glavni bog pazi na nebo, zemljo in podzemlje, od tod njegova troglavost. Triglav v tem pogledu ni starejši od predstave o trojni razčlenjenosti vesolja. Presunljivo je ujemanje preloškega izročila z besedilom iz sredine 12. st., kjer pisec Ebbo opisuje življenje bamberskega škofa Ota, ki so mu svečeniki v Szczeczinu (Poljska) povedali, zakaj ima Triglav tri glave: *ideo summum deum*

Slika 4: Zbruški idol.

Figure srednjega pasu B z rokami sklepajo krog.

Slika 5: Lokev – Divača, Slovenija. Trije kamni na zgornjem skalnatem robu nad spodmolom Triglouca (po: Čok 2012, 40).

tria habere capita, quoniam tria procuraret regna, id est celi terre et inferni – »Najvišji bog (Triglav) ima zato tri glave, ker skrbi za tri kraljestva, to je neba, zemlje in podzemlja« (Jaffé, 1869, 74, Lib. III, cap. 1).

Slovenski Kraševci seveda Ebbovega spisa niso poznali, so pa znali in zmogli skozi mnogo stoletij ohraniti vero svojih prednikov. Zato moramo upoštevati tudi njihovo navedbo, da so Triglav trije bogovi v enem. To se ujema s posoškim izročilom o *tro(ji)čanu*, ki v celoto spaja sile vode, ognja (Sonca) in zemlje (Medvešček, 2006, 55–58). In to izrecno potrjuje tudi bohinjsko izročilo, ki pravi, da so te sile Triglav, hkrati pa poudarja enost spolne in življenjske energije (informacija Joža Čop, Brod v Bohinju). Razlogov za troglavost je torej več. In povsem izjemno se je o tem ohranilo še eno preloško izročilo.

Triglav je bil iz treh bogov. Eden je bil ženski bog, ki se je pozimi ženil (možil) z enim bogom, poleti pa s ta drugim! (pripoved Marije Božeglav, informacija Boris Čok). V tem se nakazuje zgodba o ljubezenskem trikotniku žene z dvema možema. To izročilo sicer potrjuje rekonstrukcijo Ivanova in Toporova, da je tak vznemirljiv trikotnik v staroslovanski mitični zgodbi obstajal, vendar hkrati še ne razreši vprašanja staroslovanskih imen teh treh likov. Tako je moral Radoslav Katičič z dosledno kritičnostjo na koncu svoje velike trilogije z obžalovanjem

ugotoviti, »da se je Mokoš kot Perinj, Perunova žena izneverila svojemu možu z njegovim nasprotnikom Velesom in jo je zato mož strogo kaznoval, jo nagnal z neba na zemljo, to pišeta Ivanov in Toporov. V nasprotju s svojo običajno prakso, se pri tem ne sklicujeta na tekstovno izročilo, ki bi tak motiv potrjevalo, niti ni bilo mogoče najti, da bi kje konkretno opozarjala na taka besedila« (Katičič, 2011, op. 15, 209–210). V prihodnosti bo treba raziskati tudi to zgodbo na enak način kot zgodbo četverice ter osvetliti razmerje med obema zgodbama.

Češčenje Triglava v preloško-lokavskem prostoru pa dokazujeta tudi obe jami Triglavci in posredno tudi znamenje – *pil* sv. Trojice na lokavskem polju, ki je poskus preusmeritve češčenja na krščanski lik.

V poteku obreda na Belem križu je pomembno tudi zaporedje dogodkov, ki sestavljajo pomladansko mitično dogajanje. Petju in vrtenju deklet (o magični moči vrtenja Mencej, 2013) v krogu je sledila postavitev palice z zelenjem v sredino križa – mlajčeca. Korensko so si sorodne besede *mlaj* (mladi mesec), *mlaj* (mlado drevo), *mlad* in *mleti*, ki so iz indoevropskega korena **mel(H)-* – »drobiti, teptati, tolči, mleti« (Snoj, 1997, 347–348). Asociacije na goro, drevo, babji mlin, v katerih se je mogoče prenoviti in pomladiti, pri tem niso naključne. Petje in vrtenje deklet torej prinese zeleno drevesce, utelešenje življenjske sile. To se ujema z vrtenjem oseb srednjega pasu Zbruškega idola in njegovimi posledicami.

O zelo podobnem običaju piše tudi t. i. Gustynski letopis o »ruskih« idolih. Letopis ima ime po Gustynskem samostanu (Černigivska oblast, Ukrajina) in opisuje dogodke od časa Kijevske Rusije do leta 1597. Ohranjen je njegov prepis iz leta 1670, ki je bil narejen v omenjenem samostanu. Letopis zajema iz različnih starejših pisnih virov (poljski, litvanski, vzhodnoslovanski ...), zlasti Nestorjeve kronike, ima pa tudi številna originalna dopolnila iz avtorju sodobnih opažanj (prim. Mansikka, 1922, 112–123). Čeprav naj bi del z opisom starih bogov govoril o času pred pokristjanjenjem, ni v vseh podrobnostih tako. Enako ni verjetno, da bi kjerkoli hkrati poznali vse mitične like, ki jih našteva. Kljub temu je popis »idolov« koristen kot star seznam slovanskih mitičnih likov in njihovih funkcij, saj je podoben stanju lokavsko-preloškega izročila.

Peti je bil Kupalo, kot menim, je bil bog obilja kot pri Grkih Cerera, temu so nespametni prinašali zahvalo za obilje tedaj, ko se je začela žetev. Tega besa Kupala se nespametni na naslednji način še danes spominjajo v nekaterih krajih, kar se začne 23. dne junija, na predvečer rojstva Janeza Krstnika, pa vse do žetve in še dlje. Zvečer se zbere preprosto ljudstvo obojega spola in si spletajo vence iz strupenega zelenja ali zelišč in ko se prepasajo z rastlinjem, zanetijo ogenj, drugod pa postavijo zeleno vejo, se primejo okoli za roke, se obračajo okoli tistega ognja, pojejo svoje pesmi (in jih) prepletajo s Kupalom. Nato preskakujejo čez tisti ogenj, tistemu besu kot žrtev prinašajo sebe (Mansikka, 1922, 115).

Običaj, ki ga opisuje letopis, je sicer že zahvalno poletno kresovanje, a je namenjeno istemu bogu, ki so ga Preložci spomladi prosili za obilje. Prav tako se pojavlja strupeno zelenje, kar se ujema s preloškim bršljanom. In ker spomladno vrtenje vzbudi zeleno drevo, poleti potem okoli njega (zelena veja letopisa) plešejo. Pri tem je pomembno, da so Preložci na Belem križu nekoč tudi kresovali (Čok, 2012, 36). Opisa tega kresovanja nimamo, zelo verjetno pa je bilo podobno tistemu, ki ga opisuje Gustynski letopis.

In ko je na Belem križu zraslo drevesce – življenjska sila, ki prinese blagostanje, so to obilje ponazorili z ognjem, v katerega so metali sadje (prim. Čok, 2012, 34).

Slika 6: Divača, Slovenija. Jamsko svetišče Triglavca, Devač zgoraj in Deva spodaj (foto Andrej Apleterski).

Zbruški idol ima jasne znake spolne energije (nabrekli dojke, erektilna izboklina), ki jih pri preloškem obredu na Belem križu pogrešamo. Tam bi lahko celo govorili o nekakšni brezspolnosti, glede na to, da v krogu nastopajo le dekleta. Ne pozabimo, da je v slovenščini beseda *dekle* (kot neporočena ženska) srednjega spola! Kam je izginila prisotnost spolne energije, ki bi jo pri obredu na Belem križu pričakovali? Kar tam manjka, najdemo v jami Triglavci.

V *Triglavci* trije kapniki stalaktiti ponazarjajo tri glave Triglava. Ob njih sta kapnik stalaktit Devač in kapnik stalagmit Deva s ponvico – škovnico, v katero stalno kaplja voda – sperma večnega ženina (slika 6). Ob prvi polni luni po žetvi ajde so v posebnem obredu, kjer so za rodnost prosili Devo kot prostitutavo Mori, v ponvico položili semena treh vrst (pšenice, rži in ajde) in jih nato, ko so vzkli, razsadili po polju, da bo rodilo (Čok, 2012, 21–23).

Igra narave, ki so jo Preložci izjemno spretno izkoristili, jim je naklonila spolno stalno dejaven par, sestavljen iz večnega ženina in neveste. Zato v tem izjemnem preloškem primeru ni bilo nobene potrebe po pomladnem vzbujanju božje poro-

ke, ki naj prinese plodnost. V Triglavci jim je bila njuna spolna energija vedno na voljo.

Obred v Triglavci je povsem poljedelski in zato ni povezan z začetkom paše kot Jurjevo, ampak z začetkom setve. Uporaba treh vrst semen kaže načelo tročana, da pa je med njimi ajda, dokazuje spremembe, ki jih je obred doživel. Ajda se je sicer na Slovenskem uveljavila do sredine 16. st., vendar je na Krasu vpisana med dajtvami šele v prvih desetletjih 17. st. in to le v devinskem in vipavskem gospodstvu (Panjek, 2006, 69). Zelo verjetno so v obredu nekoč uporabljali proso, ki je bilo zelo pomembno v prehrani starih Slovanov. Ker pa gre za rastlino, ki ne prenese zmrzali, so ji božjo rodnoost lahko dodali samo v obredu, ki je bil spomladi. Zato se tu lahko vprašamo, ali so nekoč obred s klitjem semen opravljali dvakrat letno – jeseni za ozimno setev in spomladi za jaro setev?

Poleg tega v Triglavci za obilje niso prosili Triglava – Dajboga, ampak plodno nevesto Devo. Gre tu za obred, ki se je pojavil šele s prevlado poljedelstva? Obred na Belem križu namreč zadovoljuje vse potrebe, medtem ko je obred v Triglavci namenjen izključno polju. Priča smo nekakšnemu podvajanju funkcij. Je to posledica sprejema mitičnega izročila staroselcev?

V naši primerjavi s strukturo Zbruškega idola je pomembno, da so Preložci nedvomno poznali in »uprabljali«

Slika 7: Prelože, Slovenija. Kamna Baba in Dedec. Levi, Dedec kaže hrbet nižji, Babi (foto: Boris Čok).

plodni par mitične četverice, ki so jo zastopali štirje pokončni kamni Belega križa. Če je ta primerjava pravilna, potem so prav tako morali poznati neplodni par. Tudi nanj me je prijateljsko opozoril Boris Čok. Sredi Prelož namreč še vedno stojita sosednji *skali Baba in Dedec*, z vklesanim sedežem (slika 7), ki poudarja njuno nepremičnost v primerjavi z dejavnima Devo in Devačem. Da gre res za neplodna lika, pove lokavska pripoved o železni Babici, ki opisuje ženski lik, ki kot Babica pomaga pri rojstvu otrok in tega ne dela kot hudobna Baba (Čok, 2012, 64).

Beli križ in Triglavca, oba s svojimi mitičnimi liki, ter Dedec in Baba sestavljajo strukturno celoto. Morebitni dvom, da ni povezave med Belim križem in Triglavco, je pravkar odstranilo odkritje Katje Hrobat Virloget, ki je v Jami v bližini Trnovskega studenca nad Ilirsko Bistrico na Snežniški planoti odkrila falični kapnik in ob njem kroge s križi (Hrobat Virloget, 2014).

Tako smo vse sestavine Zbruškega idola našli tudi v preloško-lokavskem prostoru. Ujema se tudi razporejenost obrednih mest. Kres so kurili Preložci na najvišjem mestu, štirje pokončni kamni so najvišji, izstopajoči del Belega križa. Na srednji ravni sta krog in križ, stojišča štirih deklet, tla iz katerih »zraste« *mlajčec*. Življenjska energija pride iz podzemlja izpod *mlajčeca*, kar je videti v breznu Triglavci, kjer so tudi Triglavove glave kot na spodnjem delu Zbruškega idola.

Ujemanj med strukturo Zbruškega idola in preloškim mitičnim izročilom je toliko, da ne more biti dvoma, da gre za ponazoritev istega miselnega sistema. Razlike so v Preložah posledica posebnih krajevnih razmer. V primerjavi s preloškim izročilom se zdi lokavsko bolj zabrisano, vendar je enako pomembno in ga bo treba ovrednotiti posebej.

Literatura

- Bezljaj, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika II*. Ljubljana: SAZU, Mladinska knjiga, 1982.
- Čok, Boris. *V siju mesečine*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Gams, Ivan. »Lokev – zemlja in ljudje.« In Ignacij Voje, *Lokev skozi čas*, 12–22. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987.
- Gestrin, Fran. »Lokev in boj za trgovinske poti v srednjem veku.« In Ignacij Voje, *Lokev skozi čas*, 23–33. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987.
- Hrobat Virloget, Katja. »Petroglifi iz Jame v bližini Trnovskega studenca nad Ilirsko Bistrico na Snežniški planoti.« *Studia mythologica Slavica* 17 (2014): 155–72.
- Jaffé, Philipp, ed. *Ebonis vita Ottonis episcopi Bambergensis*. Berolini: Apud Weidmannos, 1869.
- Katičić, Radoslav. *Gazdarica na vratima. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb, Mošćenička Draga: Ibis grafika, Matica hrvatska, Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, 2011.
- Leńczyk, Gabriel. »Światovid zbruczański.« *Materiały archeologiczne* 5 (1964): 5–60.
- Mansikka, Viljo J. *Die Religion der Ostslaven*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 1922.

- Medvešček, Pavel. *Let v Lunino senco. Pripovedi o starih verovanjih*. Nova Gorica: Taura, 2006.
- Mencej, Mirjam. *Sem vso noč lutal v krogu. Simbolika krožnega gibanja v evropski tradicijski kulturi*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013.
- Panjek, Aleksander. *Človek, zemlja, kamen in burja. Zgodovina kulturne krajine Krasa (oris od 16. do 20. stoletja)*. Koper: Založba Annales, 2006.
- Pleterski, Andrej. »De Sclavis autem unde dicitis. Slovani in Vlasi na ,nikogaršnjem' ozemlju istrskega zaledja.« *Acta Histriae* 13, no. 1 (2005): 113–50.
- Pleterski, Andrej. *Kulturni genom. Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe*. Ljubljana: Založba ZRC, 2014.
- RNKD = Register nepremične kulturne dediščine. Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo. Accessed August 29, 2014. <http://giskd6s.situla.org/giskd/>.
- Tyniec, Anna. *Światowid ze Zbrucza*, 2011. Accessed August 29, 2014. <http://www.ma.krakow.pl/pradzieje/swiatowid>.
- Slapšak, Božidar. »Lokev.« *Varstvo spomenikov* 17–19, no. 1 (1974): 200–01.
- Slapšak, Božidar. *Možnosti študija poselitve v arheologiji*. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 1995.
- Torkar, Silvo. »Tvorba slovenskih zemljepisnih imen iz slovanskih antroponimov. Vprašanja identifikacije, rekonstrukcije in standardizacije.« PhD diss., Univerza v Ljubljani, 2010.
- Umek, Ema. »Lokev v sedemdesetih letih 16. stoletja.« In Ignacij Voje, *Lokev skozi čas*, 62–66. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987.